ΑΝΤΩΝΙΟΥ Δ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ
Ἐπικουρικοῦ καθηγητοῦ
τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας

ΑΚΡΗΤΟΝ ΓΑΛΑ (Ὁμ. ι 297)

Κατὰ τὸν Ὅμηρον ὁ Κύκλωψ, ἀφοῦ ἤμελξεν αἶγας καὶ πρόβατα, ἔπηξε μὲν τὸ ἥμισυ τῆς ποσότητος τοῦ γάλακτος, τὸ ὁποῖον συνήγαγε καὶ ἔβαλεν εἰς πλεκτὰ καλάθια, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἔχυσεν εἰς κάδους, διὰ νὰ πίνῃ, ὅταν θέλῃ, καὶ μάλιστα κατὰ τὸ δεῖπνον του:

Αὐτίκα δ' ἥμισυ μὲν θρέψας λευκοῖο γάλακτος
πλεκτοῖς ἐν ταλάροισιν ἀμησάμενος κατέθηκεν,
ἥμισυ δ' αὖτ' ἔστησεν ἐν ἄγγεσιν, ὄφρα οἱ εἴη
πίνειν αἰνυμένῳ καὶ οἱ ποτιδόρπιον εἴη. (Ὀδ. ι 246 - 249).

Ἀντιληφθεὶς δὲ τὴν παρουσίαν τοῦ Ὀδυσσέως καὶ τῶν δώδεκα συντρόφων αὐτοῦ ἐντὸς τοῦ σπηλαίου, οἱ ὁποῖοι εἶχον εἰσέλθει ἐνωρίτερον, ἥρπασε καὶ κατεβρόχθισε δύο ἐξ αὐτῶν:

ἀλλ' ὅ γ' ἀναΐξας ἑτάροις ἐπὶ χεῖρας ἴαλλε,
σὺν δὲ δύω μάρψας ὥς τε σκύλακας ποτὶ γαίῃ
κόπτ'· ἐκ δ' ἐγκέφαλος χαμάδις ῥέε, δεῦε δὲ γαῖαν.
Τοὺς δὲ διὰ μελεΐστι ταμὼν ὁπλίσσατο δόρπον·
ἤσθιε δ' ὥς τε λέων ὀρεσίτροφος, οὐδ' ἀπέλιπεν,
ἔγκατά τε σάρκας τε καὶ ὀστέα μυελόεντα. (Ὀδ. ι 288 - 293).

Κατόπιν τούτου ἔπιεν *ἄκρητον γάλα* καὶ ἐκοιμήθη:

Αὐτὰρ ἐπεὶ Κύκλωψ μεγάλην ἐμπλήσατο νηδὺν
ἀνθρόμεα κρέ' ἔδων καὶ ἐπ' ἄκρητον γάλα πίνων,
κεῖτ' ἔντοσθ' ἄντροιο τανυσσάμενος διὰ μήλων. (Ὀδ. ι 296 - 298).

Τὸ ἐπίθετον *ἄκρητος*, ἰωνικὸς τύπος ἀντὶ τοῦ ἀττικοῦ *ἀκρᾶτος*, παράγεται ἐκ τοῦ *ἀ-* στερητικοῦ καὶ τοῦ θέματος *κρᾱ- (κρη-)*[1] «ἀναμειγνύω, ἀνα-

1. Βλ. Hj. Frisk, Griechisches Etymologisches Wörterbuch, 1ος τόμ., Heidelberg 1960, σ. 824 κ. ἑ. (ἐν λ. *κεράννυμι*).

τὸ ὁποῖον πιθανῶς εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Εὐριπίδης. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην τὸ *μεμειγμένον γάλα*, κατ' αὐτόν, δυνατὸν νὰ σημαίνῃ «μεῖγμα ἐκ γάλακτος καὶ ὕδατος» ἢ «μεῖγμα ἐκ γάλακτος καὶ μέλιτος»· δέχεται δὲ οὗτος ὅτι ἐνταῦθα ἐννοεῖται τὸ *μελίκρητον*, βασιζόμενος εἴς τινα ὁμηρικὰ χωρία[1], ἔνθα χρησιμοποιεῖται τὸ *μελίκρητον*, δηλ. «μεῖγμα ἐκ γάλακτος καὶ μέλιτος», τὸ ὁποῖον, ὡς γνωστόν, προσφέρεται ὡς σπονδὴ εἰς τοὺς νεκρούς. Τὸ γεγονὸς τοῦτο τῆς σπονδῆς κατ' αὐτὸν προϋποθέτει τὸ *μελίκρητον* καὶ ὡς ποτόν[2]. Ὅθεν *ἄκρητον γάλα*, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ussher, σημαίνει «γάλα ἄνευ μέλιτος, ἄγλυκο γάλα». Πάντως ἡ χρῆσις τοῦ *μελικρήτου* παρ' Ὁμήρῳ εἶναι γνωστὴ μόνον ὡς σπονδὴ εἰς τοὺς νεκρούς.

Οἱ δὲ φιλόλογοι οἱ δεχόμενοι τὴν β΄ ἑρμηνείαν εὑρίσκουν τὴν φράσιν *ἄκρητον γάλα* παράξενον, διότι ἔχουν τὴν γνώμην ὅτι τὸ μὲν οἱ Ἕλληνες δὲν ἀνεμείγνυον τὸ γάλα μὲ ὕδωρ, τὸ δὲ ἡ φράσις αὕτη εἰς οὐδὲν ἄλλο χωρίον τῆς Ἑλληνικῆς Γραμματείας ἀπαντᾷ. Συγκεκριμένως ὁ Oldfather γράφει σχετικῶς: «...To this we answer that the combination ἄκρητον γάλα occurs nowhere else in extant Greek literature and so could never have been a stereotyped formula...»[3]. Εἰς δὲ τὸν *Θησαυρὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης* ἡ φράσις *ἄκρητον γάλα* χαρακτηρίζεται ὡς «κατάχρησις»[4]. Ἀλλ' ὁ D. Page μὴ δυνάμενος νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν φράσιν ταύτην πιστεύει ὡς ἀναλυτικὸς ὅτι εἰς τὸ χωρίον τοῦτο δὲν εἶναι ὁ Ὅμηρος, ἀλλ' ἕτερος ποιητής, ὁ ὁποῖος ἐνταῦθα κατὰ τρόπον ἀτυχῆ ἀντὶ τῆς ὁμηρικῆς φράσεως *ἄκρητον μέθυ* (τ. ἔ. οἶνον) ἔγραψεν *ἄκρητον γάλα*, διότι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναμειχθῇ μὲ ὕδωρ δὲν εἶναι τὸ γάλα ἀλλ' ὁ οἶνος[5]. Εἰς σημείω-

---

1. Π.χ. Ὀδ. κ 518 - 520.

ἀμφ' αὐτῷ δὲ χόην χεῖσθαι πᾶσιν νεκύεσσι,
πρῶτα μελικρήτῳ, μετέπειτα δὲ ἡδέϊ οἴνῳ,
τὸ τρίτον αὖθ' ὕδατι· ἐπὶ δ' ἄλφιτα λευκὰ παλύνειν.

Πβ. ἐπίσης λ 26 κ. ἑ.

2. Ὁ Ussher (ἔνθ' ἀνωτ., σ. 61) μνημονεύει δύο σχετικὰ χωρία:

Πινδ. Νεμ. ΙΙΙ 76 κ. ἑ.

ἐγὼ τόδε τοι
πέμπω μεμειγμένον μέλι λευκῷ
σὺν γάλακτι...

Αἰλ. Περὶ Ζῴων 15, 7

Ἀμέλγουσι γὰρ (sc. Ἰνδοὶ) *περιγλύκιστον γάλα,*
καὶ οὐ δέονται ἀναμεῖξαι αὐτῷ μέλι, ὅπερ οὖν
δρῶσιν Ἕλληνες.

3. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 197. Πβ. ἐπίσης: Fr. E. Robbins, "Unmixed Milk", Odyssey ix 296 -98, Classical Philology 10, 1915, 442 κ. ἑ. J. O. Lofberg, "Unmixed Milk" Again, Classical Philology 16, 1921, 390.

4. H. Stephanus - C. B. Hase - G. R. Lud. de Sinner - Th. Fix, 1ος τόμ., Paris (Didot) 1831 (ἀνατύπ. Graz 1954), σ. 1284, ἐν λ. *ἄκρατος*: «Apud Hom.; vero {Od. ι 297} et *ἄκρητον γάλα*, de quo lege schol. Fatendum est tamen in his esse catachresin.»

5. The Homeric Odyssey, Oxford 1955, σ. 8: «What in the world may this be, unmixed

τὸ ὁποῖον πιθανῶς εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Εὐριπίδης. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην τὸ *μεμειγμένον γάλα*, κατ' αὐτόν, δυνατὸν νὰ σημαίνῃ «μεῖγμα ἐκ γάλακτος καὶ ὕδατος» ἢ «μεῖγμα ἐκ γάλακτος καὶ μέλιτος»· δέχεται δὲ οὗτος ὅτι ἐνταῦθα ἐννοεῖται τὸ *μελίκρητον*, βασιζόμενος εἴς τινα ὁμηρικὰ χωρία[1], ἔνθα χρησιμοποιεῖται τὸ *μελίκρητον*, δηλ. «μεῖγμα ἐκ γάλακτος καὶ μέλιτος», τὸ ὁποῖον, ὡς γνωστόν, προσφέρεται ὡς σπονδὴ εἰς τοὺς νεκρούς. Τὸ γεγονὸς τοῦτο τῆς σπονδῆς κατ' αὐτὸν προϋποθέτει τὸ *μελίκρητον* καὶ ὡς ποτόν[2]. Ὅθεν *ἄκρητον γάλα*, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ussher, σημαίνει «γάλα ἄνευ μέλιτος, ἄγλυκο γάλα». Πάντως ἡ χρῆσις τοῦ *μελικρήτου* παρ' Ὁμήρῳ εἶναι γνωστὴ μόνον ὡς σπονδὴ εἰς τοὺς νεκρούς.

Οἱ δὲ φιλόλογοι οἱ δεχόμενοι τὴν β΄ ἑρμηνείαν εὑρίσκουν τὴν φράσιν *ἄκρητον γάλα* παράξενον, διότι ἔχουν τὴν γνώμην ὅτι τὸ μὲν οἱ Ἕλληνες δὲν ἀνεμείγνυον τὸ γάλα μὲ ὕδωρ, τὸ δὲ ἡ φράσις αὕτη εἰς οὐδὲν ἄλλο χωρίον τῆς Ἑλληνικῆς Γραμματείας ἀπαντᾷ. Συγκεκριμένως ὁ Oldfather γράφει σχετικῶς: «...To this we answer that the combination ἄκρητον γάλα occurs nowhere else in extant Greek literature and so could never have been a stereotyped formula...»[3]. Εἰς δὲ τὸν *Θησαυρὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης* ἡ φράσις *ἄκρητον γάλα* χαρακτηρίζεται ὡς «κατάχρησις»[4]. Ἀλλ' ὁ D. Page μὴ δυνάμενος νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν φράσιν ταύτην πιστεύει ὡς ἀναλυτικὸς ὅτι εἰς τὸ χωρίον τοῦτο δὲν εἶναι ὁ Ὅμηρος, ἀλλ' ἕτερος ποιητής, ὁ ὁποῖος ἐνταῦθα κατὰ τρόπον ἀτυχῆ ἀντὶ τῆς ὁμηρικῆς φράσεως *ἄκρητον μέθυ* (τ. ἔ. οἶνον) ἔγραψεν *ἄκρητον γάλα*, διότι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναμειχθῇ μὲ ὕδωρ δὲν εἶναι τὸ γάλα ἀλλ' ὁ οἶνος[5]. Εἰς σημείω-

---

1. Π.χ. Ὀδ. κ 518 - 520.

ἀμφ' αὐτῷ δὲ χόην χεῖσθαι πᾶσιν νεκύεσσι,
πρῶτα μελικρήτῳ, μετέπειτα δὲ ἡδέϊ οἴνῳ,
τὸ τρίτον αὖθ' ὕδατι· ἐπὶ δ' ἅλφιτα λευκὰ παλύνειν.

Πβ. ἐπίσης λ 26 κ. ἑ.

2. Ὁ Ussher (ἔνθ' ἀνωτ., σ. 61) μνημονεύει δύο σχετικὰ χωρία:

Πινδ. Νεμ. III 76 κ. ἑ.

ἐγὼ τόδε τοι
πέμπω μεμειγμένον μέλι λευκῷ
σὺν γάλακτι...

Αἰλ. Περὶ Ζῴων 15, 7

Ἀμέλγουσι γὰρ (sc. Ἰνδοὶ) *περιγλύκιστον γάλα,*
καὶ οὐ δέονται ἀναμεῖξαι αὐτῷ μέλι, ὅπερ οὖν
δρῶσιν Ἕλληνες.

3. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 197. Πβ. ἐπίσης: Fr. E. Robbins, "Unmixed Milk", Odyssey ix 296 -98, Classical Philology 10, 1915, 442 κ. ἑ. J. O. Lofberg, "Unmixed Milk" Again, Classical Philology 16, 1921, 390.

4. H. Stephanus - C. B. Hase - G. R. Lud. de Sinner - Th. Fix, 1ος τόμ., Paris (Didot) 1831 (ἀνατύπ. Graz 1954), σ. 1284, ἐν λ. *ἄκρατος:* «Apud Hom.; vero {Od. ι 297} et *ἄκρητον γάλα*, de quo lege schol. Fatendum est tamen in his esse catachresin.»

5. The Homeric Odyssey, Oxford 1955, σ. 8: «What in the world may this be, unmixed

σιν ὅμως τοῦ βιβλίου του γράφει ὅτι *ἄκρητον γάλα* σημαίνει «ἄπηκτον γάλα», βασιζόμενος εἰς τὴν γνώμην τοῦ Oldfather καὶ εἰς τὰς σκοτεινὰς λέξεις τοῦ Σχολιαστοῦ, παρατηρεῖ δὲ ἐν συνεχείᾳ ὅτι δὲν κατανοεῖ τὸν λόγον, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ ποιητὴς ἀναφέρει ὅτι τὸ γάλα, τὸ ὁποῖον ἔπιεν ὁ Κύκλωψ, ἦτο τὸ «ἄπηκτον»[1]. Πλὴν τοῦ Page καὶ ἄλλοι φιλόλογοι, ἑρμηνεύοντες τὸ *ἄκρητον γάλα* διὰ τοῦ «ἄπηκτον γάλα», ἐπικαλοῦνται τὸ σχετικὸν ἀρχαῖον Σχόλιον: *ἐπ' ἄκρητον γάλα ἀπαραμιγὲς ἔχον καὶ ὀρρῶδες καὶ τὸ τυρῶδες καὶ τὸ ἐλαιῶδες*[2]. Τὰ αὐτὰ δὲ ἀλλὰ σαφέστερον γράφει καὶ ὁ Εὐστάθιος 1630, 39 κ. ἑ.: *ἄκρητον δὲ γάλα λέγει ἐν ᾧ ἐστιν ἔτι τὸ τυρῶδες καὶ τὸ ἐλαιῶδες καὶ τὸ ὀρῶδες.* Ἤτοι κατὰ τὰ Σχόλια *ἄκρητον γάλα* εἶναι τὸ γάλα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον περιέχει ἀκόμη τὸ στοιχεῖον τοῦ τυροῦ, τοῦ ἐλαίου καὶ τοῦ ὀροῦ, ἢ ἄλλως τὸ γάλα τὸ περιέχον τὰ κύρια συστατικὰ τοῦ τυροῦ, τοῦ ἐλαίου καὶ τοῦ ὀροῦ, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν ἀκόμη διαχωρισθῆ[3]. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἑρμηνεία αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή, διότι εἶναι σαφὲς ἐκ τῆς σχετικῆς περιγραφῆς τοῦ Ὁμήρου, ὅτι τὸ γάλα, τὸ ὁποῖον ἔπιεν ὁ Κύκλωψ, ἦτο τὸ ἀγνὸν γάλα τὸ φυλαχθὲν εἰδικῶς πρὸς πόσιν. Ὅθεν νομίζομεν ὅτι θὰ ἐπερίττευεν ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ γάλακτος ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἦτο προωρισμένον πρὸς πόσιν, ὡς *ἀκρήτου* ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ «μὴ περιέχοντος πυτίαν»[4]. Οὕτω καθ' ἡμᾶς ἀνάγκη εἶναι νὰ ἀληθεύῃ ἡ γ΄ ἐκδοχή, ὅτι δηλ. ὁ ποιητὴς διὰ τῆς φράσεως *ἄκρητον γάλα* ἠθέλησε νὰ δηλώσῃ ὅτι τὸ γάλα, τὸ ὁποῖον ἔπιεν ὁ Πολύφημος, δὲν ἦτο ἀναμεμειγμένον μὲ ὕδωρ.

Τίθενται ὅμως τὰ ἑξῆς δύο ἐρωτήματα: α΄ Ἔχομεν ἀρχαίας μαρτυρίας ἀναφερομένας εἰς τὴν ἀνάμειξιν τοῦ γάλακτος μὲ ὕδωρ ἢ πράγματι στερούμεθα τοιούτων μαρτυριῶν, ὅπως γράφουν ὁ Crusius καὶ ὁ Seiler;[5] β΄ Ἡ φράσις *ἄκρητον γάλα* ὄντως δὲν ἀπαντᾷ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γραμμα-

---

milk? That which may be mixed or unmixed for drinking is not milk but wine; ἄκρητον μέθυ πίνων. Our poet has substituted milk for wine, forgetting the unlucky adjective and forgetting, too, that in his version of the story the giant need not be, indeed is not, a drinker of milk». (= Ντένυς Πέιτζ, *Ἡ Ὁμηρικὴ Ὀδύσσεια*, μετάφραση Κρίτ. Πανηγύρη, Ἀθῆναι 1970, σ. 11). Σημειωθήτω δ' ὅτι ἡ Gerda Bruns (Küchenwesen und Mahlzeiten, Archaeologia Homerica, 2ος τόμ., Kapitel Q, σ. 60), μὴ συμφωνοῦσα μὲ τὴν γνώμην τοῦ Page, δέχεται μὲν τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Σχολιαστοῦ, ἀλλ' ἔχει τὴν γνώμην ὅτι δὲν προσετέθη εἰς τὸ γάλα ἐκεῖνο ὕδωρ.

1. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 19, σημ. 13 (= Πέιτζ - Πανηγύρη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 25, σημ. 13).

2. Scholia graeca in Homeri Odysseam, ἔκδ. G. Dindorfius, Oxonii 1855 (ἀνατύπ. 1961), 2ος τόμ., σ. 429. Σημειωθήτω δ' ὅτι ὁ Oldfather (ἔνθ' ἀνωτ., σ. 199) θεωρῶν τὸ κείμενον ἐφθαρμένον διορθώνει ὡς ἑξῆς: *ἀπεριμιγὲς· ἔχον καὶ [τὸ] ὀρρῶδες* κτλ.

3. Βλ. σχετικῶς Oldfather, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 199 καὶ Bruns, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 60.

4. Ὁ Page (ἔνθ' ἀνωτ., σ. 19, σημ. 13) θέτει τὸ εὔλογον ἐρώτημα: «What should induce our poet to point out that the milk which the Cyclops drank was not the curdled pail, I cannot conceive.» (= Πέιτζ - Πανηγύρη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 25, σημ. 13).

5. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 23: «*ἄκρητον γάλα* Milch,..., aber für das Mischen derselben mit Wasser wird kein Zeugniss angeführt.»

τείας, ὡς τινες διισχυρίζονται;[1]

Διὰ ταῦτα προέβημεν εἰς ἔρευναν σχετικῶς πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ γάλακτος καὶ εὕρομεν εἰς τὴν Ἱπποκράτειον Συλλογὴν χωρία τινά[2], ἐκ τῶν ὁποίων πληροφορούμεθα ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἴς τινας περιπτώσεις ἀνεμείγνυον τὸ γάλα μὲ ὕδωρ:

* Ἱπποκρ. Ἐπιδ. Ζ 5, 462, 12 κ. ἑ. (ἔκδ. Littré): *Τούτῳ πρωὶ μὲν ἐδίδοτο γάλα αἴγειον καὶ ὕδατος πέμπτη μερίς, ἀνεζεσμένον, τὸ πᾶν κοτύλαι τρεῖς.*

Περὶ Γυναικ. Φύσ. 7, 334, 7 κ. ἑ.: *Βόειον γάλα πινέτω ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας, ἢν δύνηται, καὶ ἐξαιθριάσασα ἄκρητον [οἴνου][3] μίσγουσα ὕδατι.*

Βεβαίως ἐνταῦθα τὸ γάλα ἀφορᾷ εἰς εἰδικὰς περιπτώσεις ἀσθενῶν, εἰς τὰς ὁποίας τοῦτο ἀνεμειγνύετο μὲ ὕδωρ κατόπιν συνταγῆς τοῦ ἰατροῦ. Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου πάντως διαπιστοῦμεν ὅτι τὸ γάλα τὸ αἴγειον, ὡς ἐπίσης καὶ τὸ βόειον, ἐνίοτε ἀνεμειγνύετο μὲ ὕδωρ.

Εἰς τὸ ἀνωτέρω δεύτερον χωρίον ἀπαντᾷ τὸ ἐπίθετον *ἄκρητον* ἀναφερόμενον εἰς τὸ οὐσιαστικὸν *γάλα*. Τοῦτο εὕρομεν ὁμοίως καὶ εἰς τὰ ἑξῆς χωρία τῆς Ἱπποκρατείου Συλλογῆς:

Περὶ Γυναικ. Φύσ. 7, 322, 15: *Καὶ γάλα ὅιος πινέτω ἄκρητον.*
Περὶ Γυναικ. Φύσ. 7, 334, 13: *...ἀντὶ κεκρημένου ἄκρητον* (sc. γάλα)[4].

Ἄξιον προσοχῆς δὲ εἶναι καὶ τὸ εἰς συγκριτικὸν βαθμὸν ἐπίθετον *ἀκρητέστερον*[5] τοῦ κατωτέρω χωρίου: Ἐπιδ. Δ΄ 5, 182, 11 κ. ἑ.: *Τούτῳ γάλα*

---

1. Βλ. ἀνωτ., σ. 2 καὶ σημ. 11.

2. Τὰ χωρία ταῦτα εὗρον τὸ θέρος τοῦ 1975 εἰς τὸν Hippokrates - Index τοῦ Thesaurus Linguae Graecae τοῦ ἐν Ἀμβούργῳ Πανεπιστημίου, τοῦ ὁποίου τὴν Διεύθυνσιν εὐχαριστῶ, διότι ἐπέτρεψεν εἰς ἐμὲ νὰ χρησιμοποιήσω τὸ ἀνέκδοτον εἰσέτι ὑλικὸν τοῦ Ἱπποκρατικοῦ Λεξικοῦ.

3. Περὶ τῆς ὀβελιζομένης λ. *οἴνου* ἡ H. Trapp (Die hippokratische Schrift De Natura Muliebri, Diss., Hamburg 1967, σ. 147) γράφει: «οἴνου ist fälschlich nach ἄκρητον eingedrungen: in der Verbindung mit οἶνος wird ἄκρητον stets adjektivisch gebraucht – und die folgende Rezeptur spricht nur von mit Wasser verdünnter Milch.»

4. Σημειωθήτω δ' ὅτι ἡ Trapp (ἔνθ' ἀνωτ.), βασιζομένη εἰς τὰ χειρόγραφα θ, M καὶ V ὀβελίζει τὸ χωρίον Περὶ Γυναικ. Φύσ. 7, 334, 15, περιέχον τὴν φράσιν: *ἀφαιρέειν τοῦ ἀκρήτου* (sc. γάλακτος) *μοίρην ἐπὶ δέκα ἡμέρας.*

5. Οἱ τύποι *ἀκρητέστερος, ἀκρητέστατος* εἶναι ἀναλογικῶς ἐσχηματισμένα παραθετικὰ τοῦ ἐπιθέτου *ἄκρᾶτος (ἄκρητος)* ἀντὶ *ἀκρᾶτότερος, -ότατος*. Βλ. σχετικῶς R. Kühner - Fr. Blass, Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache, I Teil, 1ος τόμ., Hannover - Leipzig 1890[3] (ἀνατύπ. Hannover 1966), σ. 562 c. Ed. Schwyzer, Griechische Grammatik, 1ος τόμ., München 1959[3], σ. 535. P. Chantraine, Morphologie historique du grec, Paris 1961[2] (ἀνατύπ. Paris 1973), σ. 115. Σημειωθήτω δ' ὅτι τὸ τέρμα τῆς λέξεως *-έστερος, -έστατος* θὰ ἥρμοζεν εἰς τὸ ἐπίθετον *ἀκράτης* (*ἀ-* στερητ. + *κράτος*) «ἀνίσχυρος, ἀκράτητος».

πλεῖον καὶ ἀκρητέστερον πιόντι καὶ ἐπικοιμηθέντι... Ἐνταῦθα ὁ Kühn[1], ὁ Littré[2], οἱ Ἐμμανουὴλ - Πουρναρόπουλος[3] καὶ οἱ Kapferer - Sticker[4], θεωροῦντες τὸ *ἀκρητέστερον* ὡς οὐσιαστικοποιηθέν, ἑρμηνεύουν διὰ τοῦ «οἶνον»: «Ἀφοῦ ἤπιε ἄφθονο γάλα καὶ ἄκρατο κρασί...» Ἡ ἑρμηνεία ὅμως αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή· διότι πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ συμβιβασθῇ ἡ πόσις συγχρόνως γάλακτος καὶ οἴνου; Διὸ ἡμεῖς πιστεύομεν ὅτι ὁ *καὶ* ἐνταῦθα δὲν συνδέει τὴν λέξιν *γάλα* μὲ τὸ *ἀκρητέστερον*, ἀλλὰ συνδέει τὸ ἐπίσης εἰς συγκριτικὸν βαθμὸν ἐπίθετον *πλεῖον* μὲ τὸ *ἀκρητέστερον*: «γάλα περισσότερον καὶ ἁγνότερον (ἀμιγέστερον τοῦ δέοντος)».

Ἐκ τῶν χωρίων λοιπὸν τούτων τῆς Ἱπποκρατείου Συλλογῆς πληροφορούμεθα τὸ μὲν ὅτι ἡ φράσις *ἄκρητον γάλα* ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, τὸ δὲ ὅτι τὸ γάλα ἀνεμειγνύετο μὲ ὕδωρ.

Τίνες ὅμως οἱ λόγοι ἀναμείξεως τοῦ γάλακτος μὲ ὕδωρ; Εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς τὰς θερμὰς χώρας ἕνεκα τοῦ ξηροῦ χόρτου, τὸν ὁποῖον τρώγουν τὰ ζῷα, τὸ γάλα εἶναι πυκνὸν καὶ παχύ[5], πυκνότερον δὲ καὶ παχύτερον εἶναι τὸ γάλα τῶν αἰγῶν καὶ τῶν προβάτων, τὸ ὁποῖον διαφέρει τοῦ γάλακτος τῶν ἀγελάδων κατὰ τὴν ποσότητα τοῦ λίπους[6]. Εἶναι δὲ τὰ μέγιστα πυκνὸν καὶ παχὺ τὸ γάλα τῶν αἰγῶν καὶ τῶν προβάτων τὸ παραγόμενον τὸν χειμῶνα ἀμέσως μετὰ τὸν τοκετὸν αὐτῶν[7], ὡς καὶ κατὰ τὸ θέρος ἀλλὰ ὀλιγώτερον, καθ' ὃν χρόνον ἀρχίζουν ταῦτα νὰ «στερεύουν» ἢ νὰ «στύβουν», ὅπως λέγουν οἱ ποιμένες. Διὰ τοὺς λόγους τούτους εἰς τὰς

---

1. Medicorum graecorum opera quae exstant, ἐκδ. C. G. Kühn, 23ος τόμ., Hippocratis Coi T. III, Lipsiae 1827, σ. 536: «Huic post multum lactis et meracioris vini potum,...».

2. Oeuvres complètes d' Hippocrate, ἐκδ. E. Littré, 5ος τόμ., Paris 1846 (ἀνατύπ. Amsterdam 1962), σ. 183: «ayant bu du lait en abondance et du vin pur.»

3. Γ. Κ. Πουρναροπούλου - Καίσ. Ἐμμανουήλ, Ἱπποκράτης. Ἅπαντα τὰ ἔργα, 2ος τόμ., Ἀθῆναι (ἄνευ ἔτους ἐκδ., Α. Μαρτῖνος), σ. 393: «ἀφοῦ ἤπιε ἄφθονο γάλα καὶ ἄκρατο κρασί...».

4. R. Kapferer - G. Sticker, Die Werke des Hippokrates. Die hippokratische Schriftensammlung in neuer deutscher Übersetzung, 2ος τόμ., 12ον τεῦχ. / 22 (Stuttgart 1933-1940), κεφ. 41: «...hatte unmäßig Milch und weniggemischten Wein getrunken.»

5. Πβ. Γ. Ι. Μαυρακάκη, Ποιμενικὰ Δυτικῆς Κρήτης, Χανιὰ 1948, σ. 67: «Ἀπὸ τὸ ξηρὸ χόρτο ποὺ τρώγουν τὰ ζῷα παράγεται πυκνότερο καὶ παχύτερο γάλα καὶ ἐπομένως καὶ ξηρότερο τυρί.»

6. Ὁ Σπυρ. Γαλανὸς (καθηγητὴς τῆς χημείας τῶν Ἐδωδίμων) γράφει σχετικῶς: «Τὸ γάλα προβάτου καὶ αἰγὸς διαφέρει κυρίως τοῦ γάλακτος ἀγελάδος κατὰ τὸ ποσὸν τοῦ λίπους, ὅπερ εἰς τὰ εἴδη ταῦτα εἶναι σχεδὸν διπλάσιον τοῦ εἰς τὸ γάλα ἀγελάδος περιεχομένου», Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη, 3ος τόμ., ἐν Ἀθήναις 1928, σ. 691.

7. Σχετικῶς πρὸς τὸ πρωτόγαλα ὁ Στέφ. Ξανθουδίδης (Ποιμενικὰ Κρήτης, Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς Μέσης καὶ Νέας Ἑλληνικῆς, 5ος τόμ., ἐν Ἀθήναις 1918, σ. 314) γράφει: «Αἱ νεωστὶ γεννήσασαι λέγονται νερόγεννες (νεαρόγεννες;). Ὅταν τὸ γάλα τῆς νερόγεννης εἶναι ἄφθονον, καὶ δὲν τὸ προφτάνῃ (δὲν τὸ τρώγῃ ὅλον) τὸ ἀναθροφάρι, ἀμέλγεται τὸ περισσεῦον, βράζεται καὶ γίνεται ὁ *τυρεύτης* (ἀλλαχοῦ *πρωτόγγαλη* καὶ *κολάστρα*) ἔχον τὴν πυκνότητα καὶ μεγαλυτέραν γλυκύτητα τοῦ νωποῦ βουτύρου.»

ἐν λόγῳ χώρας τὸ γάλα ἀναμειγνύεται μὲ ὕδωρ, διὰ νὰ εἶναι τοῦτο εὔπεπτον καὶ διὰ νὰ ἀποφεύγηται διατάραξις τοῦ στομάχου.

Ἀλλ' ὁ Oldfather, ἀναφέρων τὴν πληροφορίαν τὴν ὑπὸ τοῦ J. D. Fitzgerald παρεχομένην περὶ ἀναμείξεως τοῦ γάλακτος μὲ ὕδωρ εἴς τινας περιπτώσεις πρὸ τῆς πόσεως εἰς Midi τῆς Γαλλίας καὶ εἰς τὴν Ἱσπανίαν, γράφει ὅτι, ἐξ ὅσων γνωρίζει, ἡ συνήθεια αὕτη δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν σύγχρονον Ἑλλάδα[1]. Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη τοῦ Oldfather εἶναι ἐσφαλμένη· διότι καὶ σήμερον εἴς τινας περιπτώσεις εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ γάλα ἀναμειγνύεται μὲ ὕδωρ. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐκ Μεσσηνίας προερχομένη σχετικὴ πληροφορία, οἱονεὶ λαϊκὴ συνταγή: «Μὴ τοῦ τὸ δίνουτε ἔτσι τὸ γάλα τοῦ παιδιοῦ· νὰ τοῦ τὸ νερώνουτε λιγουλάκι, μὴν τοῦ πέφτει βαρύ»[2]. Ἀλλὰ καὶ ἐκ πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας παρέσχον εἰς ἐμὲ ποιμένες τῆς Λακωνίας καὶ ἄλλων περιοχῶν τῆς χώρας, διαπιστοῦμεν τὴν ἀνάμειξιν τοῦ γάλακτος μὲ ὕδωρ, ἡ ὁποία βεβαιοῦται περιτράνως καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ φράσις *ἄκρητον γάλα* σῴζεται μέχρι σήμερον εἴς τινας περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος, ὡς π.χ. εἰς Θεσσαλίαν, Θεσσαλονίκην καὶ Σέρρας: *ἀκρᾶτο γάλα, κρᾶτο γάλα*[3]. Ἡ φράσις *ἀκρᾶτο* (ἢ *κρᾶτο*) *γάλα*, ἡ ὁποία ὑπάρχει καὶ σήμερον εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀναιρεῖ τὸ μὲν τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ὁμηρικῆς φράσεως *ἄκρητον γάλα* ὡς «half humorous from the custom of diluting wine», τὸν ὁποῖον ἔκαμεν ὁ Seymour[4], τὸ δὲ τὴν γνώμην τοῦ Stanford, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ σημασία τοῦ ἐπιθέτου *ἄκρητον* τοῦ ἀνωτέρω χωρίου εἶναι «σκοτεινή»[5].

Κατὰ ταῦτα τὸ *ἄκρητον γάλα*, τὸ ὁποῖον ἔπιε μετὰ τὸν δεῖπνόν του ὁ Κύκλωψ, ἦτο «ἀνέρωτο». Ἐὰν τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν ἀφεώρα εἰς τὸν Κύκλωπα ἀλλὰ εἰς συνήθη τύπον ἀνθρώπου, τηροῦντος τὸ μέτρον, θὰ ἦτο πιθανὴ ἡ ἀνάμειξις τοῦ γάλακτος μὲ ὕδωρ, ἐπειδὴ τὸ γάλα ἐκεῖνο ἦτο πυκνὸν καὶ παχὺ διὰ δύο λόγους: Πρῶτον διότι αἱ αἶγες καὶ τὰ πρόβατα, τὰ ὁποῖα ἤμελξεν ὁ Πολύφημος, εἶχον νεωστὶ γεννήσει, συμφώνως πρὸς τὴν πληροφορίαν τοῦ Ὁμήρου, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Κύκλωψ ἐτοποθέτει εἰς ἑκάστην

1. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 196, σημ. 4: «I can find no evidence of such a custom among modern Greek peasants;... As no books on Modern Greece which I have seen mention the habit, and none of my friends who have spent several years in the country have observed it, I judge that it cannot be a widespread custom, even if it exists at all.»

2. Τὴν πληροφορίαν ταύτην εὗρον εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμ. 622.39 χειρόγραφον δελτίον τοῦ Κέντρου Συντάξεως Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν, ἐν λ. *νερώνω*.

3. Βλ. Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς τῆς τε κοινῆς ὁμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων (τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν), 1ος τόμ., ἐν Ἀθήναις 1933, σ. 372, ἐν λ. *ἄκρατος*.

4. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 228.

5. W. B. Stanford, The Odyssey of Homer, 1ος τόμ., London 1965², σ. 358: «ἄκρητον γάλα: the force of epithet —elsewhere applied only to wine in Homer— is obscure.»

μητέρα τῶν ἀμελγομένων τὸ νεογέννητον, διὰ νὰ θηλάσῃ:

ἑζόμενος δ' ἤμελγεν ὄις καὶ μηκάδας αἶγας,
πάντα κατὰ μοῖραν, καὶ ὑπ' ἔμβρυον ἦκεν ἑκάστῃ. (Ὀδ. ι 245 - 246),

καὶ δεύτερον διότι τὸ γάλα ἐκεῖνο παρήχθη τὴν ἑσπέραν καὶ ἐπομένως ἦτο παχύτερον τοῦ παραγομένου τὴν πρωίαν[1]. Παρ' ὅλα ταῦτα ὁ Κύκλωψ ἔπιε τοῦτο *ἄκρητον*, διότι δὲν ἦτο εἷς συνήθης τύπος ἀνθρώπου, ἀλλὰ τέρας. Ὅπως λοιπὸν κατεβρόχθισε δύο ἄνδρας (*ἤσθιε δ' ὥς τε λέων ὀρεσίτροφος*), οὕτω καὶ ὡς κτῆνος ἔπιεν[2] ὄχι βεβαίως ὕδωρ ἢ οἶνον[3] κεκραμένον, ὡς θὰ ἀνέμενέ τις μετὰ τὸ δεῖπνον ἑνὸς κανονικοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ «ἀνέρωτο» γάλα.

Ὅθεν ἡ λ. *ἄκρητον* ἐνταῦθα δὲν ἐτέθη ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἁπλῶς ὡς ἓν κοσμητικὸν ἐπίθετον εἰς τὸ οὐσιαστικὸν *γάλα*, ἀλλὰ λίαν εὐστόχως ἐχρησιμοποιήθη, διὰ νὰ δηλωθῇ καὶ διὰ τοῦ ἐπιθέτου τούτου ἡ ἀγρία κατάστασις, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκετο ὁ τερατόμορφος καὶ ἀνθρωποφάγος Κύκλωψ.

---

1. Πβ. Μαυρακάκη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 66: «Τὸ βραδυνὸ γάλα εἶναι παχύτερο ἀπὸ τὸ γάλα ποὺ ἀρμέγεται τὸ πρωΐ.»

2. Ὁ Bérard (Introduction, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 88) γράφει σχετικῶς: «Je traduis ici par le lait non mouillé: ce sauvage qui mange comme un fauve, doit boire aussi comme une brute,...»

3. Ἀγνὸν ἐπίσης πίνει ὁ Κύκλωψ μετὰ τὸν δεῖπνόν του, τὴν ἐπομένην, καὶ τὸν οἶνον (*οἶνον ἡδὺν ἀκηράσιον* Ὀδ. ι 204 κ. ἑ.), τὸν ὁποῖον προσέφερεν εἰς αὐτὸν ὁ Ὀδυσσεύς. Τὸ γεγονὸς τοῦτο δεικνύει καὶ πάλιν τὸ κτηνῶδες τοῦ Κύκλωπος. Σχετικῶς γράφει ὁ Bérard (Introduction, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 90): «Les hommes civilisés ne boivent jamais leur vin pur, non mouillé, ἀκηράσιον. Ils le boivent toujours mouillé, à deux parties de vin pour trois parties d' eau. Mais ce vin extraordinaire de Maron, cette boisson de dieu, ne devient boisson d' homme,...».